

Ute Craemer: "Dankbaar voor het zwarte gat"

Dertig jaar geleden begon Ute Craemer haar werk in de sloppenwijken van São Paulo. Nu is zij 61 jaar oud en op zoek naar iets nieuws.

Jelle van der Meulen

"Ik ben in Duitsland geboren en voel me verbonden met de Europese cultuur, waartoe voor mij ook de antroposofie behoort. Mijn jeugd echter heb ik voor een groot deel in het buitenland doorgebracht, zoals Joegoslavië, Egypte en Pakistan. Ik ben eigenlijk pas weer naar Duitsland teruggegaan om er mijn eindexamen te doen. Ik heb dus eigenlijk altijd te maken gehad met aan de ene kant de Europese cultuur en de andere kant de ontwikkelingslanden."

"Om die twee werelden met elkaar te verbinden ben ik dertig jaar geleden naar Brazilië gegaan om te werken in de favela's - de sloppenwijken - van São Paulo. Dat ik nu een paar maanden in Europa ben, hangt ook samen met het feit dat ik altijd op zoek ben naar mensen die het werk in São Paulo financieel willen ondersteunen. Maar het belangrijkste is dat ik het gevoel heb dat ik een nieuwe impuls nodig heb. Ik ben nu 61 jaar oud en heb vragen over mijzelf en over mijn werk. Bovendien is er iets gebeurd het afgelopen jaar, wat ik als een soort van inwijding ervaar, een afschuwelijke ervaring. Waarom Europa? Ik heb het gevoel dat de jongeren in Europa altijd een beetje verder zijn dan in de rest van de wereld. En aan hen probeer ik hier af te lezen wat voor mij een nieuwe stap zou kunnen zijn."

"Ik zie het werk in de favela's als een ontwikkelingsmogelijkheid voor mijzelf en voor degenen die eraan meedoen. Je kunt eraan ontdekken wie je zelf bent en wat de wereld is. Het is een vergissing te menen dat je dit soort werk alleen voor anderen doet, alsof je zelf niet te leren of je te ontwikkelen hebt. De sloppenwijken bieden een harde, maar ook een mooie leerschool voor het leven. Je hebt er met alle schaduwzijden van het leven te maken, zoals armoede, criminaliteit, ziekte, onbegrip..."

"Wij hebben nu 170 betaalde medewerkers, waarvan verreweg de meeste uit Brazilië komen. Slechts drie ervan kun je antroposoof noemen. Ik heb vooral in de sloppenwijken geleerd dat iedereen met bepaalde vooroordelen opgroeit, die je moet afleggen zodra je met mensen in contact komt uit andere culturen. Mijn vader was professor, wat een bepaalde culturele ontwikkeling met zich meebrengt en op grond waarvan je andere mensen beoordeelt. In São Paulo heb ik echter geleerd dat de directe verhouding van mens tot mens belangrijk is, ongeacht herkomst en status. Als je koffie drinkt met de mensen uit de favela's, hoort hoe hun kinderen geboren zijn, of al weer gestorven zijn, hoort hoe er gesproken wordt over de elementaire verbindingen tussen mensen, merk je dat elk mens er één is, en dat je zelf er ook één bent..."

"In Europa, waar de cultuur zo hoog is ontwikkeld en waar zelfs zoiets moois maar ook ingewikkelds als de antroposofie bestaat, is het veel moeilijker die algemeen menselijke laag te bereiken. Het zijn niet de arme mensen die een muur opwerpen. Iedereen die echt wil meewerken in de favela's, ook als je rijk bent, wordt er geaccepteerd. Nee, de kloof wordt geschapen door de rijken, zowel hier in Europa, als daar in Brazilië. De rijken zijn bang voor de armen en worden steeds banger. En waarom? Omdat zij diep in hun hart weten dat zij hun rijkdom te danken hebben aan de armoede van anderen. Zo is dat."

"Voor ik in de favela's ben gaan werken, was ik verbonden aan de Vrije School in São Paulo. Negen jaar heb ik daar gewerkt, een rijke school, waar geen armen waren. En vanaf het begin heb ik geprobeerd de relatie te leggen tussen de rijken en de armen. Ik wilde de rijke kinderen in contact brengen met de armen, omdat ik dat in sociaal opzicht belangrijk vond. Ik deed dat bij mij thuis, in de tijd na school. Mijn collega's aan de school konden dat niet goed accepteren, maar dat lag ook aan mij. Ik sprak er te weinig over en

deed het gewoon. Uiteindelijk ben ik er weggestuurd en ben toen in de favela's begonnen." "Nee, ik was er niet zeker van of het werkelijk goed was wat ik deed. Zo wist ik niet of het goed was kleuters in contact te brengen met arme kinderen uit de favela's. Ik dacht dat zoiets pas kan plaatshebben als kinderen in de leeftijd van de middelbare school zijn. Maar in die zogenoemde bovenbouw deed niemand dat. Nu heb ik dat gevoel niet meer. Integendeel, ik geloof dat juist de heel jonge kinderen open staan voor dergelijke ervaringen."

"Waarom ik dat deed? Als kind kon ik reizen, naar het theater gaan, boeken lezen, kortom de potentie die in mij was ontwikkelen... De kinderen in de favela's kunnen dat niet. Ik ontdekte dat zij niet eens wisten dat de melk van de koe komt. Zij kennen de rijkdom van de wereld niet; ik bedoel nu niet de financiële rijkdom, maar de culturele... Zij dachten dat zij niet konden schilderen bijvoorbeeld, of boetseren... Ik wilde laten zien dat zij dat wel degelijk konden en dat hen dat veel plezier kon brengen. Uiteindelijk, zo geloof ik, wilde ik de algemeen menselijke potentie die in ieder mens schuilgaat, tevoorschijn halen. Maar ja, waarom ik dat wilde? Ik weet het niet. Er is wel eens gezegd dat ik lijdt aan het zogenoemde helpersyndroom."

"Nee, ik ben nooit getrouwd. Toen ik de eerste jaren in Brazilië was, had ik een verloofde in Duitsland. Maar toen ik na twee jaren weer in Duitsland kwam, was hij dezelfde gebleven, terwijl ik enorm was veranderd. Ik ben toen drie jaren in Duitsland gebleven om de Vrije School lerarenopleiding in Stuttgart te doen en kort voor ik weer naar São Paulo zou terugkeren, leerde ik opnieuw iemand kennen. Met deze geliefde sprak ik af dat hij na enige tijd ook naar Brazilië zou komen. Maar dat is niet gebeurd. In Brazilië zelf is vervolgens in dit opzicht eigenlijk niet veel meer gebeurd, wat te maken heeft met het feit dat trouwen daar niet eenvoudig is. Er is daar een sterke macho-cultuur; er wordt als vrouw van alles van je verwacht, waar ik niet aan kon en wilde voldoen. Aan de ene kant is het contact met de mannen in Brazilië makkelijker en ook spannender dan in Europa. Dansen, zingen, uitgaan, dat gaat daar veel losser. Maar aan de andere kant is het hebben van een vaste relatie er veel moeilijker, omdat de regels er conservatief zijn. Als vrouw getrouwd zijn en tegelijk een beroep hebben, gaat er niet. Ik ben dus altijd alleen gebleven. Ik weet niet of ik dit als een offer moet zien. Het is eenvoudig zo gegaan. Ik geloof dat ik goed alleen kan leven en bovendien heeft de voorstelling van een keurig gezin mij nooit aangetrokken."

"Ik ben niet het type van een leider. Er is zoveel dat ik niet kan. Als pionier had ik altijd het gevoel dat ik alles moest kunnen en in de loop van de jaren heb ik ook inderdaad wel zo ongeveer alles gedaan. Ik heb zelfs nog in het bestuur van de Antroposofische Vereniging gezeten in Brazilië, al voelde ik mij er nooit zo op mijn gemak. Ik geloof dat ik maar één echte kracht heb en die is dat ik hard kan werken. Ik kan veel werk aan, ga altijd maar door, ook als ik vertwijfeld was. En uiteraard was ik dat wel eens, want ja, cultuur brengen in de sloppenwijken is een haast onmogelijke taak. Mijn vertwijfeling hing vaak samen met de vraag of het goed was wat ik deed. Was het werkelijk goed de wereld van de armen in verbinding met die van de rijken te brengen?"

"Steeds als ik vertwijfeld was, ging ik schrijven. Zo zijn eigenlijk mijn boeken ontstaan. Het schrijven is een soort van terugtrekken in mijzelf, om daar de dingen op een rij te krijgen, om wegen te vinden, conclusies te trekken. De laatste jaren schrijf ik echter niet zo veel meer, omdat ik de goede toon niet kan vinden. Ik heb het gevoel dat het veel eenvoudiger moet, directer, opener, zodat iedereen het kan begrijpen."

"Wat mij ook veel geholpen heeft, is het Braziliaanse temperament. De mensen in de favela's hebben echt redenen om depressief te zijn. Maar ze zijn het niet. Het is als met hun muziek: de tekst is altijd treurig, maar de muziek zelf en het dansen is vrolijk."

"Monte Azul functioneert nu, ook los van mij. Er zijn scholen, culturele activiteiten, opleidingen en cursussen, enzovoorts. Het is alles bij elkaar werkelijk een stevig en levendig geheel geworden, dat door veel mensen wordt gedragen. Het wezenlijke is: bruggen slaan tussen culturen, sociale klassen, wereldbeschouwingen, enzovoorts. Je kunt ook zeggen dat het in wezen erom gaat de mogelijkheid tot ontmoeten te scheppen."

"Ik heb niets meer met het besturen van Monte Azul te maken, en ook niet meer met de

pedagogie. Veel dingen zijn niet meer van mij afhankelijk, wat natuurlijk heel positief is. Ik houd me nog wel bezig met de opleiding van de medewerkers. En al een paar jaar heb ik het gevoel dat er nog iets nieuws zou komen. Ik was in het bijzonder gedurende het laatste jaar ontevreden met mijzelf en met mijn werk. Ik had het gevoel niet werkelijk zinvol bezig te zijn, alsof er een donker gat in mijn leven was, heel vreemd."

"Toen gebeurde er iets, dat mij veel heeft gezegd. Gedurende twee maanden werd ik afgeperst. Er waren mensen die mij eerst in mijn huis hebben overvallen, gegijzeld en geld hebben geëist. Maar omdat ik geen geld in huis had, zijn ze weggegaan en hebben mij daarna onder druk gezet. Zij belden steeds op, reden op motoren voorbij en bedreigden mij. Ik kon in die tijd niet naar mijn huis gaan en ben toen ondergedoken geweest. Behalve een enkele persoon wist niemand waar ik was. De medewerkers van Monte Azul waren dan ook vertwijfeld en verkeerden in grote onzekerheid. Maar ik kon niet anders; ik moest verborgen blijven voor degenen die mij bedreigden. Deze toestand werd pas opgeheven doordat ik toen naar Europa ben gegaan."

"Eigenlijk heb ik het gevoel dat die mensen zijn aangezogen door het zwarte gat dat in mijn leven was ontstaan. Ik ben ze dan ook dankbaar voor wat er is gebeurd, doordat ik een en ander ben gaan begrijpen, zoals het feit dat het zwarte gat er was. En ook het feit dat de gemeenschap van Monte Azul werkelijk om mij geeft en mij draagt. Het gebeuren met de bedreiging was voor de medewerkers veel erger dan voor mij. Ik kwam eenvoudig niet meer opdagen en niemand wist wat er aan de hand was. Na de twee maanden heb ik mijn rugzak genomen en ben eenvoudig vertrokken, zonder afscheid te nemen. Een dag later heeft iemand de medewerkers verteld wat er aan de hand was. Ik geloof dat de medewerkers emotioneel sterk onder die situatie hebben geleden. Het werd echter ook duidelijk dat het werk zonder mij kon voortgaan, dat de medewerkers het zelf konden dragen."

"Door deze situatie begreep ik dat ik iets nieuws moest gaan zoeken. Een motief daarbij is de dichtregel van Christiaan Morgenstern: "Lieb' das Böse gut". Ik weet nog steeds niet goed wat ermee bedoeld is, maar ik heb altijd in mijn leven te maken gehad met mensen met criminele neigingen. Zo had ik bij mij thuis jongens en meisjes die vaak op de een of andere manier met criminaliteit te maken hadden, wat in de favela's uiteraard niet zo vreemd is. Ik nam die mensen dan op in mijn huis en probeerde er een omgang mee te vinden. Zij waren meer of minder ondergedoken bij mij, omdat de politie ze zocht. Het waren soms extreme situaties, die voor mij persoonlijk belangrijk waren, maar die je natuurlijk niet als sociaal werk kunt zien. Maar iets in mij zocht dergelijke omstandigheden. Waarom? Ik weet het niet. Het is alsof het gaat om het vinden van de betekenis van wat wij het kwaad noemen. Om er dan een andere omgang mee te vinden. Het kwaad eenvoudig veroordelen en daarmee ook de mensen die ermee verbonden zijn, brengt ons niet veel verder."

"Ik heb het gevoel dat het merendeel van de mensen die wij in de favela's treffen, of het nu gaat om medewerkers of om mensen die bijvoorbeeld een cursus volgen, niet zozeer op zoek zijn naar de antroposofie. Van de 170 medewerkers is ook maar een heel klein deel antroposoof te noemen. Ik geloof dat men eerder op zoek is naar algemeen menselijke inzichten en impulsen die samenhangen met het manicheïsme in moderne zin, zoals je dat tegenwoordig in verschillende boeken beschreven kunt vinden. Wij werken in Monte Azul en in de andere initiatieven met de instrumenten van de antroposofie, maar het doel is iets anders. Het is ook werkelijk ondenkbaar op medewerkersbijeenkomsten te praten over antroposofische onderwerpen, zoals dat in bijvoorbeeld ledengroepen heel normaal is. De antroposofie is daar toch te ingewikkeld voor."

"Mijn spontane werkwijze is altijd zo geweest, dat ik mij richtte op concrete individuen. Feitelijke mensen in de baan van hun leven brengen, daar ging het mij om. En alle initiatieven die in Monte Azul werden genomen, hadden uiteindelijk dat doel. Ik heb daarbij veel geleerd, zonder eigenlijk veel na te denken over het geleerde. Ik zocht eenvoudig de weg die begaanbaar was, zonder al te veel theoretische bespiegelingen. Ik heb daarbij lang niet altijd in de antroposofie gevonden wat ik deed, wel op specifieke gebieden, zoals de pedagogie, maar eigenlijk minder in algemene zin. Pas de laatste tijd,

sinds ik me een beetje ben gaan bezighouden met het manicheïsme in moderne zin, ben ik beschrijvingen tegengekomen die ik op mijzelf kan betrekken."

"Wat ik in de levenspraktijk heb geleerd, is bijvoorbeeld het volgende. Altijd als je iets doet, schep je schaduwen. Dat is onvermijdelijk. Wat je ook doet, welk licht je om zo te zeggen ook werpt, het gevolg is altijd dat er schaduwen zichtbaar worden. Kijk, als ik met jou praat, kan ik niet tegelijk met een ander praten. Of als ik een initiatief neem met bepaalde mensen, betekent het dat anderen worden uitgesloten en er een "wij" en "zij" verhouding ontstaat. Het punt is echter dat wij meestal de schaduwen niet willen zien. Wij willen licht werpen, zeg maar: handelingen verrichten, zonder er de nadelen van onder ogen te zien. Een goede handeling is volgens ons een handeling zonder nadelen. Maar dat bestaat niet, zoals er geen licht zonder schaduw bestaat. Ik geloof dat het erbij hoort de schaduwen met een gerust hart onder ogen te zien en ermee te werken. Dus niet de onafwendbare negatieve kanten van het werk ontkennen, maar er een open relatie mee vinden. Op die manier kun je aan de schaduwen aflezen hoe je verder moet. In wezen, zo heb ik inmiddels begrepen, is dat een manicheïsche gedachte, die simpel, maar ook radicaal is."

"Op het moment heb ik het gevoel dat ik op een andere manier verder moet, niet zozeer nog meer ervaringen opdoen, maar mijn ervaringen op een ander niveau werkzaam maken. Zo begin ik mij te interesseren in mondiale verhouding, in politiek ook... Er is in de grootschalige wereld zoveel gaande, waarbij het om heel fundamentele vragen gaat, zoals: wat is de mens eigenlijk? Je kunt in de favela's op dit punt heel veel leren, maar er kan ook een moment komen dat je het geleerde onder woorden moet brengen en uitdragen, of effectief maken op een ander vlak. En ik geloof dat ik zoiets zoek: het inbrengen van mijn ervaringen op een algemener gebied. Hoe dat zal zijn? Ik weet het niet. In elk geval ga ik een paar maanden naar Engeland om mijn Engels te verbeteren, want dat is nodig als ik op algemener vlak wil werken. Maar ik zwem nog compleet en kijk eenvoudig wat er op me af komt."

"Een idee dat mij sterk bezighoudt, is adviseur zijn zonder adviseur te zijn. Ik bedoel daar dit mee. Ik word vaak gevraagd mensen te adviseren, maar je blijft dan altijd een buitenstaander. Om te kunnen helpen, moet je je verbinden, moet je de dingen meemaken. De wereld is echter vergeven van adviseurs: pedagogische, medische, politieke, enzovoorts. Iedereen heeft zijn eigen deelgebied, zijn eigen expertise. Maar vanuit die deelgebieden, raak je vaak niet de kern van een probleem, omdat die nogal eens een algemeen menselijk karakter heeft, waarbij uiteraard al die deelgebieden een rol kunnen spelen. Mijn vraag is nu: hoe kun je op zo'n manier helpen - ik weet niet eens of je dat nog wel helpen kunt noemen - dat de deelgebieden worden doorbroken en je bovendien geen buitenstaander meer bent, niet meer iemand die zomaar even voorbij komt en zijn licht werpt op een probleem?"

"Ik heb het gevoeld dat ik een radicaal besluit moet nemen. Ik wil graag in Monte Azul blijven leven en daar ook nog iets doen. Monte Azul is mijn thuis en ik weet dat ik daar gedragen wordt door de gemeenschap. Maar het accent moet ergens anders komen te liggen, waarschijnlijk op internationaal vlak. Misschien gaat het wel om het zichtbaar maken van een mensbeeld, zoals je dat ook in de antroposofie vindt, maar dan eenvoudiger en algemener geformuleerd, op basis van mijn ervaringen in de favela's. Uiteindelijk gaat het overal in de wereld om de vraag wat de mens eigenlijk is, al zijn veel mensen zich er niet van bewust dat dat eigenlijk de vraag is."

"Overal in de wereld zie je dat mensen gevangen zitten in het overleven op fysiek niveau. Eten, onderdak, gezondheid... Maar de mens is meer en dat vergeet je gemakkelijk in moeilijke omstandigheden, zoals in de favela's. Maar zonder cultuur, zonder oog te hebben voor de rijkdom van de wereld en het leven, komen mensen niet tot zichzelf, tot hun eigen biografie. Ik zou willen proberen dit mensbeeld op zo'n manier uit te dragen dat iedereen het kan begrijpen. Dus niet op een theoretische manier, maar verbonden met concrete ervaringen. Direct daarmee verbonden is het thema van het kwaad. Waarom is het in de wereld? Wat doet het aan mensen? Hoe leren mensen ervan? Hoe kunnen mensen ermee omgaan, in hun eigen biografie, in hun werk..."

"Ik zie wel aanknopingspunten, zoals het ontstaan van de "creative society", waar ook Nicanor Perlas het over heeft. In de wereld van de non-gouvernementele organisaties op de gebieden van de mensenrechten, het milieu en de ontwikkelingssamenwerking, wordt in feite ook gezocht naar een nieuw mensbeeld. Ik hoop de komende tijd er mijn weg in te kunnen vinden."

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 29, april 2000

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antrop-ver.nl